

Sváb liget

I. Telepítéstörténet

Károlyi Sándor gróf mellszobra a nagykárolyi Károlyi kastély kertjében

Fotó: Czine Árpád, Nagykároly, 2023.

Forrás:

Kovács Ágnes (szerk.): „...az Isten is azt segíti, aki iparkodik...” Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. 2. (1712–1724). Nyíregyháza, 2017. 472.

Mertz Margit: A szatmári svábok népviselete. Budapest, 1943. 10, 12, 15.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején Szatmár vármegye lakossága megfogyatkozott. Az 1711-es szatmári békekötést követően gróf Károlyi Sándor birtokainak benépesítését határozta el. A gróf toborzó ügynököket küldött a mai Baden-Württemberg területére a telepesekért. A telepések az utazás jelentős részét az „Ulmer Schachtel” segítségével tették meg. Ulmból indultak el a Dunán hajózva, majd a szárazföldre szállva szekereken érkeztek meg Szatmárba.

Az első sváb telepések 1712-ben érkeztek meg. Fogadásukkor jelentős feladatokat vállalt magára a gróf felesége, Barkóczy Krisztina.

„... az Isten is azt segíti, aki iparkodik...” – idézet Barkóczy Krisztina 1722. május 1-én férjének írt leveléből.

A telepítő házaspár munkáját utódaik, Károlyi Ferenc és fia Károlyi Antal is folytatták. 1712-től 1838-ig 2072 család telepedett le Szatmárban.

A telepítéseket követően nagy kihívást jelentett a falvak közösségének megszervezése és a katolikus templomok felépítése. A szorgalmas és ájtatos svábok szokásainak alakulását meghatározta vallásosságuk és takarékos szemléletmódjuk.

Az 1897. április 27-én újtárra induló utolsó „Ulmer Schachtel”-t ábrázoló képeslap
Forrás: www.akpool.de/ansichtskarten

Szatmár vármegye sváb községei

Forrás: Mertz Margit: A szatmári svábok népviselete 1943: 10.

Az ulmi skatulya

Forrás: Filatéliai Szemle, 1969 (21. évfolyam, 10. szám). 9.

Feladat: Keresd meg a térképen, hol található Károlyi Sándor gróf mellszobra!

II. Épített örökség

Lakóépület Vállajról
Fotó: Czine Árpád, 2023.

Lakóház

A szatmári sváb falvak lakóépületei közel hasonlóak, magasfokú ácstechnikai ismeretről tesznek tanúbizonyságot. A rokonok, szomszédok, barátok az építkezésben egymást segítve emelték fel nagyméretű épületeiket. A házakat eleinte náddal, majd cseréppel fedték, falazatuk vályog és téglából volt. A lakóépületek padlója döngölt volt, a 20. században elterjedt a deszka, téglából és a beton használata. Egy fedél alá helyezték az épület lakóinak és jószágainak helyiségeit, ezek mellett a házak tornáca az épületen végig nyúlik. Az udvart deszkakerítés vette körül. Az utcára felől gyalogosan a kisajtón léptek be az udvarra, szekerekkel pedig

Forrás:

Czimmermann Pál: Sváb ház Kálmándon, Szatmármegyében. Néprajzi Értesítő. 1. évf. 1900. 50–53.

Éble Gábor: A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Budapest, 1897. 34, 42.

Kardos Dezső: A szatmári német /sváb/ nemzetiségű falvak Vállaj – Mérk – Zajta néprajza. Debrecen, 2014. 23, 26–27.

a nagy kapun keresztül közlekedtek. A sváb falvakban a telkeknek/házaknak más-más neve van, legtöbbször első lakójuk után nevezték el.

Csűr

A lakóháztól külön álló gazdasági épület. Alapzata kő vagy téglából, falazata vályog vagy téglából. Eleinte náddal fedték, de a 20. században a tetejére cserép került. Mérete a gazda vagyoni háttérétől függött, elérhette a 25 méter hosszúságot és a 15 méter szélességet is. Ebben tárolták az eszközöket, a termést és a takarmányt is. Elöl és hátul kétszárnyú kapui vannak, így a szekerekkel keresztül tudtak hajtani rajta. A kapuszárnyak merevítése díszítő-elemként is szolgált. Több csűrnél jellemző volt, hogy egyik oldalában kamrát, másik oldalában a katonai lovaknak alakítottak ki helyiséget.

Csűr Vállajon. Fotó: Czine Árpád, 2023.

A nagykárolyi Károlyi kastély
Fotó: Czine Árpád, 2023.

Kastély

A Károlyi család ősi birtokán álló várkastély helyén épült 1793–1794-ben, Bittheuser József uradalmi építőmester tervei alapján. A kastély mellett még a 18. században készült el a lovaglő-iskola és a kőoszlopos, bolthajtásos istálló. A kastély körül angol mulatókertet alakítottak ki, melyet kőkerítéssel zártak le. A 21. századra többszöri felújításon esett át: múzeum, kiállítóteret, könyvtár és kultúrház szerepében látogatható napjainkban. A kastély az első telepítő grófra és munkásságára is emlékezteti a szatmáriakat, udvarán helyezték el 2012-ben a szatmári svábok betelepítésének 300. évfordulójára állított emlékművet.

Vállaji emlékpark
Fotó: Czine Árpád, 2023.

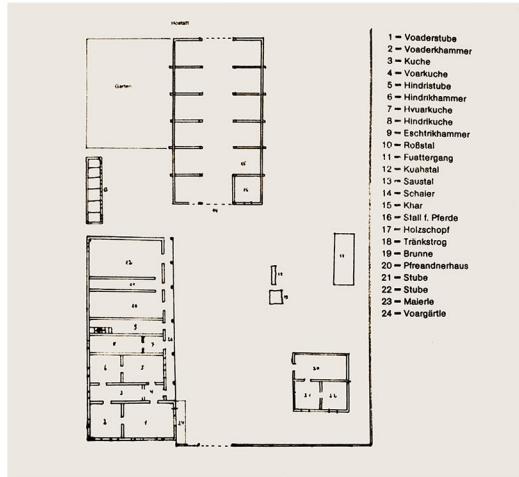
Emlékpark

A 20–21. században több település alakított ki olyan teret, ahol a betelepítésre emlékezhetnek a sváb leszármazottak. Vállajon 2012-ben avatták fel az emlékparkot, amelyben az „Ulmer Schachtel” elnevezésű dereglye makettje jeleníti meg a telepések történetét.

**Feladat: Rajzold le az „Ulmer Schachtel”-t!
Járj utána, milyen munkafolyamat a nyomtatás és a cséplés!**

III. Életmód

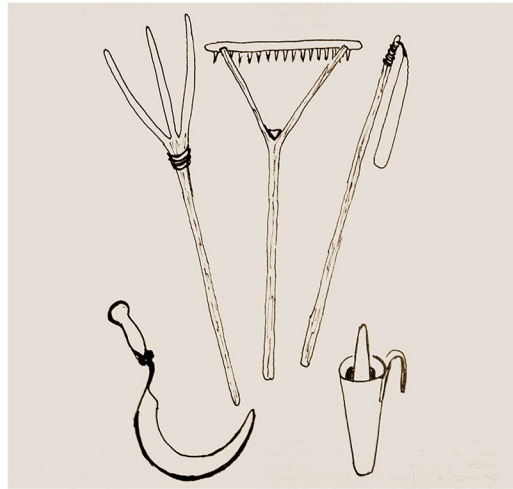

Sváb udvar és lakóépület alaprajza

Disznóól, felette göréval. Fotó: Marinka Melinda, Vállaj, 2023.

Szatmár vármegye sváb telepesei földművelők voltak és kevés kivétellel azok is maradtak. Kisebbrányban iparos réteg is kialakult. Szorgalmuknak és takarékoságuknak köszönhetően a földműveléssel foglalkozók nagyobb vagyonra tettek szert a térség magyarságához képest. Egy családon belül több gyermek született, de a gazdaságot és a családi házat mindig egy örökölte. A többit tanították vagy örökségrészüket kifizették. Lakóházaikban két-három generáció tagjai éltek együtt.

Gazdálkodási eszközök

Forrás:

Josef Czumbil: Fienen. Meine unvergessliche Heimat im Gebiete Sathmar, Karol. Cleveland, Ohio, USA, 1975. 49.

Stefan Koch: Die Sathmarer Schwaben. Oberschwaben im Südosten. Laupheim, 1984. 232, 290.

Mertz Margit: A szatmári svábok népviselete. Budapest, 1943. 15.

**Feladat: Nevezd meg a rajzon látható gazdálkodási eszközöket!
Keresd meg az alaprajzon lévő helyiségeket az elnevezésük alapján!**

Terménytároló zsákok Vállajról

Fotó: Czine Árpád, Mátészalka, 2023.

Egy gazda udvarán általában 6-8 lovat, és körülbelül ugyanannyi tehenet tartottak. Ettől magasabb volt a disznók és tyúkok száma. A növények közül a búza, rozs, árpa, kukorica, lucerna és a kender termesztése volt a legjellemzőbb.

Tavasztól őszig a szántóföld és a csűr mögötti kert megművelése volt a legnagyobb feladatuk. Ősztől tavaszig, gyakran a téli estéken közösen végezték a káposzta gyalulását, a krumpli hámozását, a kukorica morzsolást vagy a kender feldolgozásának egyes munkafolyamatait.

IV. Öltözködés

Férfi viselet a telepítések idejéből

Női viselet a telepítések idejéből

A 18. században a sváb telepések öltözködésén érezhető volt a nyugat-európai iparosodás és az akkori divathullámok hatása. A telepések korabeli viseletéből a 19. századra maradtak meg darabok, de a ruházat kiegészült az új lakókörnyezetben való együttélés során más népektől átvett elemekkel. A 20. századi sváb viseleten egyszerre jelennek meg a sváb és a magyar jellegzetességek.

Forrás:
Stefan Schmied: Heimatbuch der Sathmarer Schwaben. Stockach, 1952.
Mertz Margit: A szatmári svábok népviselete. Budapest, 1943. 30, 38, 46–47.
dr. Némethi János (szerk.): Kálmánd története. Zilah, 2009. 150.

A gyermekek 5-6 éves korukig egész ruhácskákban szaladgáltak. Az iskolába kerülve a fiúk inget és nadrágot kaptak, a lányok pedig szoknyát viseltek. A férfiak inge fehér házivászonból készült, az alsó és a felső nadrág szabása magyaros volt. Fekete vagy sötétszürke nadrág, posztó ujjas (télen báránnyal bélelt) volt a jellemző. Lábbeliként fényezett cizmát hordtak. A nők inge fedte a csipőket, ujjá bevarrott volt, gyakrabban könyökig ért, ritkábban csuklóig. Az ünnepi ingek nyakára és ujjára csipkéből fodrot varrtak. Az ing fölé kötötték az elől sima, egyébként sűrűn ráncolt alsószoknyát, amely 4-5 szélből készült. Anyaga sötétkék, esetleg sötét mintás festett vászon, karton vagy flanel volt. A felsőszoknya bordó, fekete, kék, vagy zöld színű volt, formája az alsó szoknyáéhoz hasonló.

Családi kép. Fotó: magántulajdon

A két világháború közötti időszakban elterjedt öltözet

A két világháború közötti időszakban elterjedt öltözetben a német iskola növendékei jártak. A 20. század második felétől ez a ruhadarab szolgált alapot a szatmári sváb fellépő csoportok öltözködéséhez.

Feladat: Rajzoljátok le a női viseletet, használjátok a megadott színeket!

V. Táplálkozás

Főzőedények Vállajról
Fotó: Czine Árpád, Mátészalka, 2023.

Forrás:
Kardos Dezső: A szatmári német /sváb/ nemzetiségű falvak Vállaj – Mérk – Zajta néprajza. Debrecen, 2014. 120–125.

A hajnaltól estig tartó nehéz fizikai munkát csak úgy tudták elvégezni, ha megfelelő mennyiségű, energiadús ételleket fogyasztottak. Étkezési szokásaikat meghatározta a vallásosságuk, így a közösségi és az egyéni böjti szokások figyelembe vétele is szerepet játszott a táplálkozás terén.

A szatmári sváboknál gyakori a burgonya alapú ételek és a tésztafélék készítése. Sváb sajátosságnak tartják az aludttej fogyasztását is. A disznóhúst speciális eljárással tartósítják: a sváb szalonna, kolbász és sonka nemcsak a sváb falvakban, hanem a térségben is igen közkedvelt.

Jellegzetes ételeik például: tejeves, kolbászleves, krumplis strudlileves, szárazbableves csipetkével, langaló, krumplinudli, unkréc, strudli, spektunkota, szalonnaszírban forgatott saláta vagy savanyú káposzta.

Füstölt húskészítmények
Fotó: Marinka Melinda, Vállaj, 2023.

Strudli. Fotó: Marinka Melinda, Vállaj, 2023.

Strudli

Hozzávalók a tésztahoz: 1kg liszt, 2 evőkanál olaj (ezt lehet helyettesíteni 1 diónyi zsírral), 4 tojás, 3 dl tejföl (régén aludttej), kiskanál só.

Hozzávalók a töltékhez: 1,5 kg burgonya, 2 db tojás, 1 dl tejföl (régén aludttej), só.

Hozzávaló a sütéshez: 1 liter étolaj.

Elkészítés:

Először a töltéket készítjük el, amihez a megtisztított, kockára vágott burgonyát sós vízben megfőzzük, és krumplinyomón áttörjük. Összekeverjük a tojással és a tejjel. Ízlés szerint sózzuk.

Ezt követően a tészta hozzávalóit összegyúrjuk, cipóvá formázzuk, majd enyhén lisztezett munkafelületen 2 mm vékonyra nyújtjuk. A tészta felét megkenjük töltékkel, amely lehet a krumplin kívül, szilvalekvár, vagy túró. Ráhajtogatjuk a tészta másik felét. 10x10 cm-es kockákat vágunk ki derelyemetszővel. Amelőtte az éleket összenyomkodjuk. Forró, bő olajban szép aranyárára sütjük.
Fischer Antalné (szül. Gufárt Gizella) receptje

Unkréc (császármorzsa)

Hozzávalók: 30 dkg liszt, 4 dl tej, 4 tojás, 10 dkg cukor, 2 kanál olaj, 1 csipet só.

Elkészítés:

Az olajat eloszlatjuk az edény alján. Közben a tojásokat kettéválasztjuk. A tojás fehérjéből kemény habot verünk. A sárgáját cukorral kikeverjük és felöntjük tejjel. Hozzáadjuk a lisztet, sőt; majd csomómentesre keverjük. Sűrű palacsinta tésztát kapunk. Óvatosan, hogy ne törjön össze, hozzákeverjük a tojásfehérje habot. Végül a masszát belecöntjük a forró olajba, majd fakanállal aprózzuk.
id. Perjési Istvánné (szül. Fekete Margit) receptje

 Feladat: Kérdezzétek meg a szüleitektől és nagyszüleitektől a strudli receptjét és írjátok le!

VI. Szokások

Születés

Az anyák a gyermek érkezését Isten áldásának vélték, jellemzően egy-egy családban nagyszámú gyermek született. Ha vasárnap vagy kirbáj napján jött a világra a gyerek, úgy vélték, szerencsés lesz, illetve képes a szellemek és a boszorkányok felismerésére. A gyermek születését követően az apa hívta meg a keresztszülőket, akik elvitték a keresztelőre az újszülöttet.

Házasság

A házasság szentségét megbontani bűn volt, így komolyan megfontolták a jövőbeli megváltását. A lakodalmat sokáig hétfői napon tartották, a vendégeket 10-14 nappal előtte hívták meg. A készülődés megkezdése néhány nappal előzte meg a lakodalmat.

Halál

A halottat a házban vagy a csűr előtt ravatalozták fel. A temetőbe a szomszédai vitték ki, akiknek a sír megásása is feladatuk volt. A gyász ideje alatt fekete öltözetet viseltek, ez közeli hozzátartozó esetében egy évig, távolabbiaknál fél évig tartott.

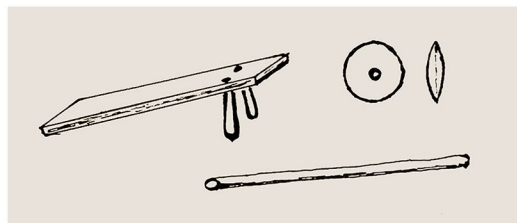
Forrás:
dr. Némethi János (szerk.): Kálmánd története. Zilah, 2009. 319–320.
Stefan Koch: Die Sathmarer Schwaben. Oberschwaben im Südosten. Laupheim, 1984. 41–44, 114–117, 394.

A vallásosság meghatározta az ünnepek és a hétköznapiak rendjét. A szigorú böjt megtartása, az ünnepre való felkészülés itt is jellemző volt. Az adventi időszakban például a karácsonyra készülve roráté misére jártak.

Több védőszent ünnepnapját az állattartás miatt is jelentősnek vélték: Mihály (szept. 29.), Vendel (okt. 20.), Márton (nov. 11.) és András (nov. 30.) napokon az állatokról és a pásztorokról is megemlékeztek.

Háromkirályok napján (jan. 6.) házat szenteltek, február 2-án gyertyát, Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) vájbuslit.

A vallásos életükhöz kötődő szokásokon túl számos olyat is ismerünk, amely a társadalmi életben játszott jelentős szerepet. Ezek közül ismert a tyúkeste és a sajbózás.

A sajbózás eszközei

Vájbusli a padláson

Fotó: Marinka Melinda, Mezőpetri, 2009.

Vájbusli

Megszentelt és kiszáritott gyógynövényekből vagy mezei virágokból készült csokor, amelyet a padláson vagy az állatok közelében helyeztek el, hogy megóvjon a villámlástól, a betegségektől és az ártó szellemektől.

Tyúkeste

A legények összejövetele, amely alatt a baráti kör egy-egy este tyúkot szerzett valamelyik tagjuk udvaráról, amit megsütöttek és megettek.

Sajbózás

Böjti időszakban, virágvasárnapra készítik el a sajbózás eszközeit, amelynek fő eleme a korong. Tüzet gyújtanak, a legények felszúrják a botjaikra a korongot, majd a tűzbe tartják. Az égő korongok eldobása közben kikiáltják a számukra kedves lány nevét vagy valamilyen jókívánságot.

Feladat: Készítsetek vájbuslit!

VII. Nyelvjárás

Több kutató szerint a szatmári nyelvjárás a sváb-alemannhoz tartozik, de az új hazában ennek csak nyomai maradtak meg, hiszen a nyelv is tovább formálódott az áttelepülés után. Az egyes szatmári sváb falvak beszélt nyelvében egymás között is kialakultak eltérések. Ennek oka, hogy a telepések különböző vidékekről és különböző időben kerültek Szatmárba.

Szókincsükre legnagyobb hatást a magyar nyelv gyakorolt. A 19–20. században a magyar nyelv használata egyre inkább elterjedt. Több településen csak az idősebb generáció tagjai beszéltek svábul már a 20. század folyamán is.

A 21. században a szatmári sváb falvak lakossága magyarul és románul beszél leginkább, de többen a német irodalmi nyelvet is elsajátították. A mai szóhasználatban sváb nyelvi emlékek megmaradtak, ezek többnyire a táplálkozáshoz és a gazdálkodáshoz kapcsolódó szavak.

Ha egy felbő eltakarta a napot, az alábbi mondókat mondták a gyerekek:

Schattë, Schattë, leg di nieder!
Sunnë, Sunnë kumm glei wieder!

Forrás:

Josef Czumbil: Fienen Meine unvergessliche Heimat im Gebiete Sathmar, Karol. Cleveland, Ohio, USA, 1975. 52, 181–186.
Stefan Koch: Die Sathmarer Schwaben. Oberschwaben im Südosten. Laupheim, 1984. 56, 65.
Mertz, Margit: A szatmári svábok népviselete. Budapest, 1943. 17, 20.
Stefan Schmied: Heimatbuch der Sathmarer Schwaben. Stockach, 1952. 104.

Reggeli és éjjeli ima:

Am Muarge:

I Jesu Name steh i auf,
i Jesu Name geh i naus,
i Jesu Name kumm i rei,
heilige Dreifaltigkejt soll
heut bei mir sei!

Schutzengele mei,
kumm zu mir is Hiearzele nei!
Bleib bei mir Tag und Nacht,
gib uf mei' arme Seel Obacht!

z Obed:

Gottsname schlofe gange,
liabs Schutzengele mit mr gange,
das mi deckt, das mi weckt,
daß mi kuin böse Guaist vrschreckt.

Ujjszámoló mondóka:

Dees ischt dr Dumë,
dear schüttlet Pflumë,
dear liest s auf,
dear trait s nauf
und dear klei Zippelzappel
frißt si alle auf.

**Egykoron használt sváb szavak
és kifejezések:**

Vat'r
Muat'r
Wuiza
Kugrutza

Hasanuss
Zieb'l
Äpf'l
Knobala

Vuarmittag
Freitag
Herbscht
Jän'r

Läffl
Gab'l
Miess'r
Tell'r

Guata Muarga!
I griess di'!
Bischt g'sund?
G'lobt sei's Chrischt!

**Feladat: Tanuljátok meg a sváb mondókat és az imákat!
Találjátok ki a sváb szavak és kifejezések magyar és német megfelelőit!**

VIII. Deportálás

Mérki nők kényszermunkán

A kaplonyi deportáltak emlékműve
Fotó: Marinka Melinda, Kaplony, 2023.

Forrás:
Stefan Koch: Die Sathmarer Schwaben. Oberschwaben im Südosten. Laupheim, 1984. 39–40.
Tiresi Richárd: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállaji és mérki németek malenkij robotra hurcolásának történetéhez. 2016. IX.

1945 januárjában a szatmári svábokat sem kímélte a kényszermunkára történő elhurcolás. A szatmári területről az Ural térségébe és a Donyec-medencébe szállították őket. A deportálás a 17–45 év közötti fiatalokra terjedt ki, akikről előzetes listát készítettek. A szovjet munkatáborokba 3–4 heti vasúti utazást követően kerültek.

A malenkij robot valójában gyárakban, üzemekben és bányákban történő nehéz fizikai munkát jelentett. A viszontagságos út, az ottani munkaviszonyok és életkörülmények, az alultápláltság és az egészségi állapotuk megromlása többek halálát okozta. Voltak, akik a szökések utáni megtorlások vagy egyéb bántalmazások áldozatai lettek.

Egyes számadatok szerint az elhurcolás körülbelül 5000 személyt érintett a szatmári sváb területről, közülük közel 1000 fő nem élte túl a megpróbáltatásokat. A túlélők sokáig nem mertek beszélni a történekről. Emlékező és hálaadó miséket sok helyen a templomokban tartottak, de nyilvános megemlékezést hosszú időn keresztül nem. A 20. század végén egyre több település állított emlékművet és szervezett emlékűnnepet, ahol a túlélők találkozhattak.

Munkatáborból hazahozott emléktárgy
Fotó: Czine Árpád, Mátészalka, 2023.

A mérki deportáltak emlékműve és emléktáblája
Fotó: Czine Árpád, Mérk, 2023.

Mérki útmenti kereszt az elhurcoltak emlékére
Fotó: Czine Árpád, 2023.

Vállaji deportáltak emlékműve
Fotó: Czine Árpád, 2023.

Feladat: Járj utána, hogy a 20. században melyik háborúhoz kötődik a svábok deportálása!

Sváb liget

A Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatásával a Mátészalkai Német Nemzetiségi Önkormányzat által a NEMZ-N-23-0018 azonosítószámon 30.000.000,- Ft vissza nem térítendő támogatásban részesültünk „A Széchenyi István Katolikus Német Nemzetiségi, Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda fejlesztésének támogatása” céljából.

